

Inhoud

Georgië en Armenië

- ▶ Slenter door Oud-Tbilisi en eet in oriëntaalse eethuisjes
- ▶ Hike en ski in het afgelegen Svanetië met bergtoppen boven de 5000 m
- ▶ Neem een duik in de Zwarte Zee bij de postmoderne badplaats Batoemi
- ▶ Bekijk Armeense schilderijen in de Nationale Kunstgalerie in Jerevan
- ▶ Bewonder hooggelegen middeleeuwse tufstenen kloosters zoals Haghpāt
- ▶ Ontdek spectaculaire bergpassen en ruige natuur in het zuidelijke Sjoenik

7 Kaarten en plattegronden

11 Woord vooraf

1 13 Georgië: een verdieping

16 Natuur

19 Economie

22 Bevolking

30 Eten en drinken

2 33 Geschiedenis van Georgië

34 Oudste sporen

35 De kerstening van Georgië

36 Middeleeuwen

38 Russische annexatie

41 Sovjetrepubliek

45 Glasnost en onafhankelijkheid

50 Rozenrevolutie

3 55 Kunst en cultuur van Georgië

56 Culturele achtergrond

60 Bouwstijlen

62 Schilderkunst

63 Literatuur

66 Muziek

68 Film

4 73 Tbilisi: hoofdstad van Georgië

77 De oude stad

85 Het 19de-eeuwse centrum

89 Linkeroever van de Mtkvari

92 Rechteroever buiten het centrum

95 Tips en adressen

5 99 Omgeving van Tbilisi: het oude Kartli

100 Binnen Kartli

109 Lager Kartli

111 Tips en adressen

6 113 Oost-Georgië

114 Kachetië

124 De bergen in

129 Tips en adressen

7 133 West-Georgië

134 Samtsche-Dzjavachetië

139 Imeretië

144 Ratsja

145 Svanetië

148 Tips en adressen

8 151 Zwarte Zeekust

153 Mingrelië

156 Goeria

157 Adzjarië

162 Tips en adressen

Woord vooraf

Georgië en vooral Armenië behoren tot de meest onontgonnen toeristische bestemmingen van Europa. Toch vind je er de hoogste bergtoppen van Europa, ontmoet je er de meest gastvrije mensen van de wereld en zie je er de oudste bouwwerken uit de christelijke cultuur. Beide landen liggen in de Zuidelijke Kaukasus, onder de rook van Rusland en aan de rand van Turkije, en zijn pas sinds het uiteenvallen van de Sovjet-Unie (1991) definitief onafhankelijk. Sindsdien krijgen de eigen culturen alle ruimte en zijn deze landen voortdurend aan het veranderen en moderniseren. Mede hierom is een nieuwe editie van deze eerste Nederlandstalige reisgids over deze twee landen noodzakelijk, die elk hun eigen deel in dit boek verdienen. In beide landen is sinds de vorige editie het nodige veranderd. Er is weer in rap tempo verder gebouwd en gerestaureerd. En vooral in Georgië zijn er de afgelopen periode veel mooie hotels en goede restaurants bijgekomen. Ook worden de skigebieden hier door goede accommodatie steeds toegankelijker gemaakt voor de buitenlandse toerist. In deze nieuwe editie kun je daarom ook vooral nieuwe accommodaties in Georgië vinden. Goed nieuws is verder dat individuele reizigers deze landen nog gemakkelijker zelfstandig kunnen bezoeken. Het is veiliger dan voorheen soms het geval was, de bevolking is behulpzaam en er is een uitgebreid (mini)busnetwerk. Bovendien begint de jongste generatie langzaam wat Engels te spreken – al zal basiskennis Russisch, Georgisch en/of Armeens het verloop van je reis vergemakkelijken, vooral in Armenië.

Ten slotte wil ik iedereen bedanken die heeft bijgedragen aan de totstandkoming van de nieuwe editie van deze reisgids, in het bijzonder Helma Sokhadze, Marc Hulst, Pieter Jan Langenberg, Michel Lobzhanidze, Gerard den Hollander en Menno Visser.

Karel Onwijn

<Georgisch-orthodoxe geestelijken genieten groot gezag onder de bevolking.

Tbilisi: hoofdstad van Georgië

Tbilisi heeft vele gezichten. Wanneer je de stad in rijdt, word je eerst getraakteerd op buitenvijken met Sovjet-flats. Verder de stad in kom je al snel neoclassicistische gebouwen tegen, zowel uit de Stalintijd als uit de 19de eeuw. Wanneer je vervolgens over een van de bruggen over de rivier de Mtkvari de binnenstad in rijdt, worden de straatjes kronkelig en zie je oude huizen met oriëntaals aandoende balkonnetjes met druiventrossen. In combinatie met de kinderkopjes, de talrijke bomen en de pittoreske kerkjes geeft dit een romantische sfeer. Wanneer je nog even doorrijdt, zie je ook statige 19de-eeuwse huizen met ijzeren balkons aan bredere lanen, zoals de Roestaveli Avenue. Menig toerist zal hierbij associaties met Parijs krijgen. Maar dan wel met een oriëntaalse inslag, zeker als je het plaatselijke straatleven observeert. De mensen dragen veelal zwarte kleding, ook in de zomer. En zowel overdag als 's avonds zie je overal op straat groepjes mannen bij elkaar hangen, kauwend op zonnepitten en soms heftig discussiërend.

< Oud-Tbilisi, met op de achtergrond het Orbeliani-badhuis.

Oud-Tbilisi: aan de oever van de Mtkvari met op de achtergrond de Narikala-vesting.

Oriëntatie

De meeste toeristen die Georgië bezoeken, komen per vliegtuig aan op het hypermoderne vliegveld Luchini van Tbilisi. Netjes gekamde grenswachten (vaak vrouwen) in Amerikaans aandoende uniformen voeren hier de paspoortcontrole uit en de bagage is binnen een mum van tijd in de opgepoetste aankomsthal. Alle informatie is hier in het Georgisch en het Engels aangegeven.

Alles bij elkaar vergeet je al snel dat je in een land aankomt dat anderhalve eeuw Russisch is geweest. Wel wordt ook op het vliegveld nog het nodige Russisch gesproken. Dit blijft de lingua franca tussen de Georgiërs en niet-Georgiërs, aangezien de praktische kennis van het Engels onder de bevolking nog steeds matig is.

Het vliegveld ligt 17 km van de hoofdstad, waar je zowel met de trein (20 min. naar het centraal station van Tbilisi) als met de bus (30 min.) naartoe kunt rijden. Je kunt uiteraard ook een taxi nemen. Probeer er eerst achter te komen wat zo'n ritje normaal gesproken kost, voordat je met een chauffeur over de prijs gaat onderhandelen: buitenlanders laten ze snel meer betalen. Wanneer je de bus, taxi of auto neemt, rijd je over de George Bush Avenue (vernoemd naar de Amerikaanse president George Bush jr. vanwege zijn politieke steun aan het land) richting Tbilisi.

Onderweg kom je al snel westerse reclameborden tegen. Ook zie je met enige regelmaat een monument of standbeeld gewijd aan een belangrijke gebeurtenis of figuur uit de Georgische nationale geschiedenis. En natuurlijk vallen de karakteristieke Georgisch-orthodoxe kerken op, waarvan een groot deel recentelijk is gebouwd of gerestaureerd. Mocht je zelf rijden, dan is het verstandig niet al te veel om je heen te kijken. Georgiërs houden er een nogal anarchistische rijstijl op na, waarbij het inhalen zowel links als rechts geschiedt en er om het minste of geringste wordt getoeterd. Vooral in de stad zelf is het verkeer een grote chaos. Je ziet overigens voornamelijk westerse auto's en vooral veel jeeps.

Het metronet stamt uit de Sovjettijd (1965) en lijkt een kopie van het Moskouse net.

Wegwijs in Tbilisi

Tegenwoordig telt de stad 1,2 miljoen inwoners en vormt ze het politieke en culturele centrum van het land. Zowel president als katholikos (hoofd van de Georgisch-orthodoxe kerk) zetelen hier, evenals het parlement, dat gedurende de jaren 2012-2018 tijdelijk in Koetaisi was gevestigd. Ook vind je in Tbilisi de belangrijkste hogere onderwijs- en cultuurinstellingen. De stad ligt aan de rivier de Mtkvari. Het centrum ligt op de westelijke oever en is te verdelen in een uit de Perzische tijd stammend oud centrum (Oud-Tbilisi) en het 19de-eeuwse door de Russen gebouwde centrum (rond de Roestaveli Avenue), waartoe ook het stadsdeel Vere gerekend wordt. Beide centra liggen op loopafstand van elkaar. Maar desgewenst kun je je ook per bus of *marsjroetka* (minibusje) verplaatsen. Beide rijden zeer frequent. De marsjroetka stopt minder vaak en is dus sneller. Je kunt uiteraard verder een taxi of snorder aanhouden, waarbij het verstandig is van tevoren alvast een bedrag af te spreken om misverstanden te voorkomen. Veel taxichauffeurs hebben ook andere banen en vinden het interessant gesprekken met je te voeren. Je zult ontdekken dat ze je al heel snel over hun familie willen vertellen, waardoor je een mooi inkijkje krijgt in de Georgische samenleving. Ook aan de andere kant van de Mtkvari vind je oudere gedeelten van de stad, met name het via de Metechi-brug verbonden stadsdeel Avlabari en

Het sjeke interieur van de 19de-eeuwse Nationale Parlementaire Bibliotheek die ook voor het grote publiek toegankelijk is.

Nationaal Museum vind je ook het **Georgisch Museum voor de Schone Kunsten** met een grote collectie moderne Georgische kunst.

- > KUNSTMUSEUM, Alexander Poesjkin-sstraat 2-4, georgianmuseums.ge
- > GEORGISCH NATIONAAL MUSEUM, Roestaveli Avenue 3, georgianmuseums.ge
- > NATIONALE PARLEMENTAIRE BIBLIOTHEEK, nplg.gov.ge
- > LADO GOEDIASJVILI-EXPOSITIEHAL, Goediasjvili-sstraat 11, ladogudiashvili.gex
- > GEORGISCH MUSEUM VOOR DE SCHONE KUNSTEN, Roestaveli Avenue 7, finearts.ge

Roestaveli Avenue

De chique hoofdstraat van Tbilisi strekt zich zo'n 1,5 km lang in noordelijke richting uit. Je vindt hier luxe hotels, dure boetieks, goede restaurants, theaters, regeringsgebouwen en kerken. Hoewel het een doorgaande drukke weg is, vormt het wandelgedeelte de belangrijkste en drukste flaneurboulevard van de stad, waar de modebewuste Tbilisiër zich graag vertoont. Het opvallendste gebouw aan de Roestaveli is het **parlementsgebouw**. Het tufstenen bouwwerk heeft een neoclassicistisch uiterlijk. Het werd gebouwd door Duitse krijgsgevangenen en heeft zijn deuren in 1953 geopend. Hoewel het dus nog niet zo oud is, is het nu al een historische plek. Zo vielen er in april 1989 19 doden toen Sovjetsoldaten een vreedzame demonstratie met geweld uiteensloegen. Op het plein voor het parlement vind je een gedenkteken dat aan deze gebeurtenis herinnert. Ook vonden hier in januari 1992 zware gevechten plaats die leidden tot de vlucht van de toenmalige president Gamsachoerdia. En dit is eveneens de plek waar in 2003 de Rozenrevolutie gestalte kreeg toen Michail Saakasjvili het parlementsgebouw binnen drong, waarna de toenmalige

president Sjevardnadze het gebouw uit vluchtte. In oktober 2012 verhuisde het parlement naar een nieuw gebouw in de West-Georgische stad Koetaisi, de middeleeuwse hoofdstad van Georgië. Maar sinds januari 2019 is het Georgische parlement teruggekeerd in het parlementsgebouw in Tbilisi dat dus weer zijn oude functie heeft teruggekregen.

Theater & opera

Schuin tegenover het voormalige parlementsgebouw vind je de **Kasjveti-kerk**, die begin 20ste eeuw is gebouwd. Daarnaast ligt de **Nationale Galerie**, waarvan de ingang in het park achter het museum ligt. Hier vind je de grootste collectie schilderijen van Pirosmanni (zie kader p. 61), en ook schilderijen van andere toonaangevende Georgische schilders zoals Lado Goediasjvili, Jelena Achvlediani en David Kakabadze. Aan de andere kant van de Nationale Galerie ligt het beroemde rococoachtige **Roestaveli-theater** (1901). Het is inmiddels in een modern jasje gestoken; binnen vind je een leuk kunstzinnig café. Het volgende gebouw valt op door zijn expliciet Moorse uiterlijk: het **Paliasjvili-operahuis** (1896), dat is vernoemd naar de beroemdste Georgische componist, Zakaria Paliasjvili, van wie buiten voor de deur ook een standbeeld te zien is, dat vlak naast zijn graf staat. Schuin tegenover de opera vind je de enige Engelstalige boekhandel van Tbilisi, **Prospero's Books**. Het zich in de winkel zelf bevindende café-tje (met een terras buiten) is een dankbare ontmoetingsplek voor expats en buitenlandse toeristen. Als je nog een stukje doorloopt in noordelijke richting, stuit je vanzelf op het pompeuze gebouw van de **Academie van Wetenschappen**, een ultiem staaltje van socialistisch-realistische bouwkunst. Vlak hierna eindigt de Roestaveli Avenue op het Roestaveli-plein met in het midden een **standbeeld van de dichter Roestaveli** en daarachter de eerste McDonald's van Georgië.

- > NATIONALE GALERIE, Roestaveli Avenue 11, georgianmuseums.ge

Het Moors aandoende Paliasjvili-operahuis, vernoemd naar de beroemdste Georgische componist Zakaria Paliasjvili die hier in de tuin begraven ligt.

De 14de-eeuwse Tsminda Sameba-kerk in Gergeti ligt op 2170 m hoogte en is goed bereikbaar met een 4WD-voertuig.

Transfiguratiegrotkerk, waar David Gareja is begraven, de 17de-eeuwse **Sint-Nicolaas-kerk** met mooie fresco's en een groot aantal door monniken bewoonde **grotwoningen**. Ook het boven het Lavra-klooster liggende Oedabno-klooster beschikt over in rotsen uitgehouwen celwoningen. In de andere veelal vervallen kloosterkerken en -gebouwen zijn ook fresco's te zien. Overigens kost het al snel 40 minuten om over de steile weg naar het klooster te lopen, maar deze inspanning wordt beloond met een werkelijk fantastisch uitzicht over het als een verlaten woestijn aandoende landschap, dat deels in Azerbeidzjan ligt. Kijk wel uit voor slangen, die je hier soms tegenkomt (ook al onderweg naar de kloosters).

DE BERGEN IN

Georgische militaire weg

De belangrijkste gebieden in het in Oost-Georgië gelegen deel van het Hoge Kaukasusgebergte zijn Chevi, Chevsoeretië en Toesjetië. De eerste twee zijn het gemakkelijkst toegankelijk via de Georgische militaire weg; en via Chevsoeretië kun je uiteindelijk in Toesjetië komen. De weg loopt vanaf Tbilisi via Mtscheta naar de Russische grens. Ze vormt de enige doorgaande verbindingroute tussen Georgië en Rusland die dwars over de bergen voert. De grensovergang was jarenlang gesloten vanwege politieke spanningen, maar is inmiddels weer geopend voor transitverkeer. Je komt hier opvallend veel Armeense vrachtwagens tegen. Voor hen is dit de enige weg over

Het Ananoeri-klooster met het Zhinvali-stuwmeer.

land die Armenië met Rusland verbindt en is daarom van groot economisch belang. De verharde weg is in de 19de eeuw door de Russen aangelegd om er troepen over te kunnen vervoeren. Overigens heeft er al sinds de 1ste eeuw v.Chr. een handelsroute gelegen. Dit verklaart het grote aantal kloosters en forten dat je in deze omgeving aantreft.

Ananoeri en Goedaeri

Een van de belangrijkste kloosters die je onderweg tegenkomt is het 17de-eeuwse gefortificeerde **Ananoeri-klooster**, dat heel sprookjesachtig aan het **Zhinvali-stuwmeer** ligt. Het heeft twee mooie kerken. In de grootste, de **Hemelvaartkerk**, kun je prachtige fresco's bewonderen. Verder naar het noorden stuit je op een van de twee bekendste Georgische wintersportplaatsen: **Goedaeri**; de andere is Bakoeriani en bevindt zich in Samtsche-Dzjavachetië (zie p. 134). In dit op 2100 m hoogte gelegen skioord kun je van december tot april skiën. Er is een groot aantal voorzieningen, waaronder zelfs de mogelijkheid tot heli-skiën. De prijzen liggen hier een stuk lager dan in de Alpen, maar houd daarom ook rekening met minder luxe dan je in West-Europa gewend bent. Na Goedaeri wordt de weg steeds slechter, maar de natuur steeds spectaculairder. Je ziet overal om je heen bergtoppen met eeuwige sneeuw, groene weiden met veel schapen en zo nu en dan heel oude kerkjes en verdedigingstorens. Een mooi uitkijkpunt is de plek waar een **Sovjetmonument met veelkleurig mozaïek** (zie foto p. 38) staat, hier in 1983 neergezet ter herdenking van het Verdrag van Georgijevsk tweehonderd jaar eerder. Je kijkt hier uit over de **Goedaeri-**

West-Georgië

Historisch gezien hoort een groot deel van het huidige West-Georgië tot het oude koninkrijk Colchis, dat samen met het oude koninkrijk Kartli geldt als de bakermat van het huidige Georgië. Ook bevond zich tijdens de eerste periode van de Georgische gouden eeuw in Imeretië de hoofdstad van het land: Koetaisi. Daarom zijn in deze regio veel kerken en kloosters uit die periode. Samtsche-Dzjavachetië is vooral bekend om zijn middeleeuwse grottenstad Vardzia, maar je kunt er ook prima wintersporten in Bakoeriani, terwijl het nabijgelegen spaoord Bordzjomi in het bijzonder in de zomer gelegenheid geeft tot ontspanning. Svanetië is vooral terrein voor wandelaars en alpinisten; er valt bovendien van alles te zien, bijvoorbeeld unieke middeleeuwse verdedigingstorens, vergelijkbaar met die in Toesjetië.

< In de hoogtijdagen van de grottenstad Vardzia woonden en werkten hier zo'n 2000 monniken.

Blik op de Zwarte Zee vanuit de botanische tuin van Batoemi.

GOERIA

Oereki

Net ten zuiden van het Colchis Nationaal Park ligt het leukste badplaatsje van Georgië met het mooiste (zand)strand van het land: Oereki. De Sovjets waren ervan overtuigd dat het ijzerhoudende zwarte zand hier geneeskrachtige werking had. Ze bouwden daarom in het dorpje een reeks sanatoria. Hier kwamen jaarlijks duizenden Sovjetburgers om gezondheidskuren te volgen. Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie kwam daaraan een abrupt einde, maar inmiddels maakt Oereki als badplaats een comeback. Een aantal sanatoria en hotels is inmiddels in een modern jasje gestoken en je kunt hier van een prima zonzvakantie genieten. De kans is groot dat je in het warme zeewater dolfijnen ziet springen.

Meer naar het binnenland van Goeria, nog voorbij de hoofdstad **Ozoergeti**, vind je een tweetal bekende Georgische mineraalwaterbronnen waarvan je het water overal in het land in flessen kunt kopen. De eerste bron is de Nabeglavi in het plaatsje **Tsjochataoeri** en de tweede is Bachmaro, in het gelijknamige plaatsje **Bachmaro**. Rond de Nabeglavi-bron is een gezondheidscentrum gebouwd en het op 2000 m hoogte gelegen Bachmaro is een populaire zomervakantieplaats voor Georgiërs.

ADZJARIË

Het ten zuiden van Goeria gelegen Adzjarië is formeel een autonome republiek binnen Georgië. Die heeft eeuwen tot het Ottomaanse Rijk behoord en de lokale bevolking, etnische Georgiërs, is in meerderheid soennitisch moslim. Velen van hen hebben nog familiebanden met aan de andere kant van de Turkse grens levende Georgiërs. De informele macht in de autonome republiek lag eeuwenlang bij de lokale familie Abasjidze. Telg Aslan Abasjidze ontpopte zich na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie tot feodaal alleenheerser, die Adzjarië regeerde alsof het zijn persoonlijke bezit was en zich weinig aantrok van de centrale wetten uit Tbilisi. Maar na de Rozenrevolutie slaagde de nieuwe Georgische regering erin Abasjidze te verjagen naar Rusland en nu gelden in Adzjarië weer dezelfde wetten als in de rest van het land.

Sindsdien tikkert de autonome republiek goed aan de weg. Gebouwen en wegen zijn opvallend goed onderhouden en de lokale autoriteiten doen er alles aan het de toeristen naar de zin te maken met onder meer Engelstalige toeristische informatie. Er is zelfs een eigen vliegveld met internationale vluchten en bootverbindingen met andere Zwarte Zeelanden. Dat verklaart het grote aantal buitenlandse toeristen in deze regio, vooral afkomstig uit Armenië en Turkije – je ziet zelfs de Turkse taal overal in het straatbeeld terug. En mede daarom bevinden zich hier buitenlandse consulaten. Adzjarië is de warmste regio van Georgië, maar ook de natste. Er valt hier driemaal zoveel neerslag als in Nederland. In de omgeving staan veel deels houten moskeeën.

Batoemi

Veruit de belangrijkste bezienswaardigheid in Adzjarië is de extravagante hoofdstad Batoemi. Deze ligt aan de oevers van de Zwarte Zee en is de belangrijkste badplaats van Georgië. Daarnaast heeft Batoemi, op Poti na, de grootste haven van het land. Hoewel op deze locatie al sinds de 2de eeuw v.Chr. mensen wonen, groeide ze pas in de tweede helft van de 19de eeuw uit tot een omvangrijke plaats. Reden is de Kaspische olie die dan via een pijpleiding en later ook per spoor uit Bakoe wordt aangevoerd en in schepen wordt overgeladen om geëxporteerd te worden. Rond de eeuwwisseling ontwikkelde Batoemi zich tot een levendige stad gekenmerkt door een rijke fin de siècle-architectuur. Deze gebouwen staan er nu weer opgeknapt bij en geven het stadscentrum een chique uitstraling. Op meerdere plekken wordt hier verwezen naar de Griekse mythe over Jason en de Argonauten die in dit gebied, het vroegere Colchis, op zoek zouden zijn geweest naar het Gulden Vlies. Daarbij zou de 'Georgische' prinses Medea een sleutelrol hebben gespeeld. Zo staat er op het belangrijkste plein van de stad, het **Europaplein**, een goudkleurig **standbeeld van Medea** die dit Gulden Vlies

Jerevan: hoofdstad van Armenië

Bij een eerste blik op Jerevan heb je niet meteen de indruk dat je in de Transkaukasus bent. Je ziet er vooral veel strakke neoclassicistische gebouwen, vaak opgetrokken uit rozebruin tufsteen. Dit komt doordat het stadscentrum in de jaren 20 van de vorige eeuw aan de hand van een groots masterplan volledig is geherstructureerd en gemoderniseerd. Daarbij zijn nagenoeg alle oude gebouwen afgebroken. Maar wanneer je gaat rondwandelen en je je mengt in het lokale stadsleven, ontdek je al snel het oriëntaalse karakter van de stad. Dit uit zich bijvoorbeeld in de vele groepjes mannen die midden op straat nardi (backgammon) spelen, het overaanbod aan sjasliks en de emotionele wijze van omgang met elkaar. Het mondaine karakter komt weer tot uiting in het volop flaneren van de tot in de puntjes verzorgde elite van de stad en de talrijke terrassen die van mei tot oktober vol zitten.

< Het Armeense ministerie van Financiën en Economie, gelegen aan het Plein van de Republiek.

Oriëntatie

De meeste toeristen die Armenië bezoeken, komen per vliegtuig aan op vliegveld Zvartnots, dat ruim 10 km van Jerevan ligt. Reeds bij de paspoortcontrole ontdek je dat je in Armenië gemakkelijker in het Russisch dan het Engelse communiceert. Eenmaal buiten zie je, bij mooi weer, meteen de met eeuwige sneeuw bedekte en voor Armeniërs heilige berg Ararat. Deze ligt net achter de gesloten grens met Turkije en blijft in de wijde omgeving van Jerevan duidelijk zichtbaar. Vanaf het vliegveld kun je vrij gemakkelijk met het openbaar vervoer naar Jerevan komen, vooral marsjroetka's (kleine busjes) rijden zeer frequent. Ook is er een groot aanbod aan taxi's. Het kan nooit kwaad er eerst achter te komen hoeveel zo'n ritje normaal gesproken kost: buitenlanders laten ze wel eens meer betalen.

Oase van tufsteen

Je rijdt naar Jerevan via de M5. Onderweg kom je regelmatig grote billboards tegen. Meestal gaat het om kleurige Armeense en in mindere mate ook Russische reclameborden. Westerse reclame zie je nauwelijks. Je rijdt de stad binnen via de Admiraal Isakov Avenue en gedurende langere tijd kom je door ruim opgezette buitenwijken, meestal gekenmerkt door Sovjetflats afgewisseld met luxe nieuwbouw. Omdat Jerevan in een vallei ligt en omgeven is door heuvels, liggen de meeste buitenwijken hoger dan de aan de rivier de Hrazdan gelegen binnenstad. Overigens ligt het laagste punt van de stad nog altijd 865 m hoog. Wanneer je aan het einde van de Admiraal Isakov Avenue de Haghtanak-brug over gaat, kom je in het centrum van de stad. Hier zie je vooral neoclassicistische architectuur uit de Stalin- en heel soms nog uit de tsarentijd. Deze gebouwen zijn vaak opgetrokken uit rozebruin tufsteen, vandaar de bijnaam 'roze stad'. De brede en klassiek uitgevoerde avenues vallen op; je vindt hier een grote concentratie aan hypermoderne winkels met de laatste mode en luxe accessoires. Maar je komt ook regelmatig stukken groen tegen en je ziet overal in de stad er lustig op los spuitende fontein. Een ultiem voorbeeld van het strakke en overzichtelijke karakter van de stad is het centraal gelegen Plein van de Republiek. Aan dit weidse en rijk met fontein bedeelde plein ligt een keur aan mooie statige neoclassicistische Sovjetgebouwen, inclusief Armeense ornamenten. Zowel plein als gebouwen zijn ontworpen door de Armeense architect Aleksandr Tamanjan (1878–1936).

Metamorfose tot Armeens Jeruzalem

Als geboortjaar van Jerevan beschouwen de Armeniërs de bouw van de Oerartische vesting (fort) Erebuni in het jaar 782 v.Chr. door de Oerartische koning Arghisti. De vesting was gelegen in het huidige zuidoosten van de stad. In de 4de eeuw v.Chr. wordt ze verwoest en vervolgens speelt Jerevan eeuwenlang een onduidelijke, maar vrijwel zeker onbeduidende rol.

Jerevan

Pas in de 7de eeuw n.Chr. is er voor het eerst sprake van de naam Jerevan. Dan groeit de nog kleine plaats uit tot een belangrijke stopplaats op de door Arabieren gecontroleerde handelsroute tussen Europa en India. Mede om de strategische ligging wordt Jerevan de speelbal tussen Arabieren, Perzen en Turken. Vanaf de 9de eeuw maakt de stad tijdelijk deel uit van een zelfstandig Armeens koninkrijk, maar na de 11de eeuw valt ze weer onder de heerschappij van de Turken en de Mongolen, en vervolgens afwisselend onder de Perzen en de Ottomanen. De christelijke Armeniërs vormen eeuwenlang een minderheid in een overwegend door moslims bewoond Jerevan.

De Russische verovering van Jerevan op de Perzen, in 1827, brengt grote veranderingen met zich mee. De Russen bouwen het op dat moment nog uit modderwoningen bestaande dorp uit tot een kleine garnizoenstad met stenen woonkazernes. Bovendien brengen ze de invloed van de moslims aanzienlijk terug door Armeniërs uit de omringende moslimlanden uit te nodigen zich in Jerevan te vestigen. Aan het einde van de 19de eeuw zijn de Armeniërs nog net geen meerderheid van de ruim 30.000 inwoners tellende stadsbevolking.

In 1918 wordt Jerevan uitgeroepen tot de hoofdstad van een onafhankelijk Armenië. Mede door de instroom van tienduizenden Armeniërs uit het Ottomaanse Rijk (overlevenden van de genocide) groeit de stad snel uit haar voegen. Dit proces zet zich voort na de Sovjetbezetting (1921) en het brengt de autoriteiten tot het besluit de stad te herstructureren en te moderniseren.

Detail van de Cascade.

DE ALLURE VAN JEREVAN

In Jerevan flaneren de mooie meisjes op hoge hakken over de brede trottoirs. Ongesluierd, want ook al doet de stad oosters aan, de signatuur is christelijk. Het contrast met de rest van Armenië is groot. Jerevan is duidelijk de hoofdstad met allure. Dat valt niet alleen de toerist op, maar bijvoorbeeld ook de taxichauffeur uit de provincie die er toevallig nog nooit geweest is. Een zeldzaam exemplaar, dat niet eens Russisch sprak, bleef nog minutenlang op het centrale plein met open mond om zich heen kijken. Dat centrale plein, het Plein van de Republiek, is overzichtelijk en vierkant. De statige Sovjetarchitectuur is er

prettig vermengd met de wat weligere oosterse bouwkunst. Bij de hoge fonteinen drommen tegen de avond de stedelingen samen. Iedereen is daar open en aanspreekbaar, de stemming uitbundig, terrasjes raken vol. Kinderen kunnen ritjes maken op de meest fantastische skelters. Het centrum van Jerevan geeft zijn geheimen het beste prijs als je te voet gaat, ook al kan de zomerhitte een verblijf in de stad haast ondraaglijk maken. Een gewild uitstapje is het bestijgen van de Cascade. De witte trappen leiden naar een heuveltop vanwaar je een grandioos panorama over de stad hebt. Ook een bezoek aan de vlooiemarkt is een leuk uitje. De veelheid aan aangeboden waren overrompelt. Van technische reserveonderdelen tot sieraden en van muziekinstrumenten tot parafernalia uit de Sovjettijd. Het merkwaardigst zijn nog de landkaarten waarop Armenië vele malen groter is getekend dan in de huidige staat. Met verve wordt verdedigd dat nog binnen een mensenleven het Grote Armeense Rijk weer bij elkaar zal komen, want trots en vaderlandslievend is de volksaard zeker. De talrijke internationale modemerken die in het centrum te koop zijn, geven de stad wat westerse franje. Ook al zijn door de crisis nog niet alle winkelstraten afgebouwd, de bouwactiviteiten getuigen van een ondernemende en vooruitziende blik. Ook 's avonds valt er genoeg te beleven in de stad. Naast een uitgebreid aanbod van traditionele restaurants zijn er genoeg westerse bars waar je cognac kunt proeven. Populair bij de mannelijke Armeniërs zijn de stripclubs. Volgens hen werken daar alleen meisjes uit Oekraïne. Zelfs zij hebben allure.

(Menno Visser, popjournalist)

Het 20ste-eeuwse Nationaal Academisch Opera- en Ballettheater, het grootste in Armenië.

poppentheater tegen. Je kunt overigens ook vanaf het Plein van de Republiek via de aan de Abovian parallel lopende Nalbandjan-sstraat naar het Vrijheidsplein lopen. Wanneer je bij de kruising met de Toemanjan-sstraat links afslaat, kom je vanzelf op dit plein uit.

In het midden van dit Vrijheidsplein staat het kolossale, socialistisch-realistisch vormgegeven Operagebouw, dat zowel het **Nationaal Academisch Opera- en Ballettheater** als de **Aram Chatsjatoerian-concertzaal** huisvest. Aan de voorkant ligt een park met in het midden het zogeheten **Zwanenmeer**. Dit is omringd door restaurants met vrijwel altijd volle terrassen en vaak live(jazz)muziekoptredens. Aan de achterkant van het Operagebouw bevindt zich een druk verkeerskruispunt van onder meer de Sajat Nova Avenue met de Masjtots Avenue. Hier staat ook het monument voor de bekende Armeense componist Aram Chatsjatoerian (zie kader p. 196). In een parkje ten noordwesten van het Operagebouw vind je de **Vernissage-kunstmarkt**, waar Armeense kunstenaars hun eigen werk aanbieden. Deze markt moet je niet verwarren met de gewone Vernissage-markt, waarover later meer.

Rond de Cascade

Wanneer je vanaf het Vrijheidsplein achter het Operagebouw in noordelijke richting kijkt, zie je in de verte een monument gewijd aan de stadsarchitect Aleksandr Tamanjan. Vlak daarachter zie je een gigantische marmeren trap

Noord-Armenië

Het noorden van Armenië is opvallend groener dan het zuiden van het land. Je vindt er veel goed geconserveerde historische bezienswaardigheden, maar ook de natuur is hier mooi en soms zeer spectaculair. Er is in dit gebied een afwisselend aanbod aan toeristische attracties. Zo kunnen liefhebbers van waterrecreatie hun hart ophalen in Gegharkunik (Sevan-meer en badplaats Sevan) en komen wandelaars vooral aan hun trekken in Tavoetsj, met name in het Dilidzjan Nationaal Park. In Lori tref je een concentratie van historische kloosters (zoals Haghpat en Sanahin) aan, terwijl je in Shirak vooral rust kunt vinden aangezien de meeste bezienswaardigheden hier (zoals Marmasjen) buiten de doorgaande toeristische routes liggen.

< Het mooi gerestaureerde, oranjeleurige Marmasjen-klooster ligt vlak bij de stad Gjoemri.

De MiG-straaljager in het Mikojan-museum van Sanahin, het geboortehuis van MiG-ontwerper Artjom Mikojan.

eeuwse school te vinden. Beide zijn uiteraard niet meer in gebruik. Wanneer je vanaf het klooster iets naar beneden rijdt en dan naar rechts afslaat, vind je het nogal curieuze maar ook intrigerende **Mikojan-museum**, gewijd aan de hier geboren Armeense broers Mikojan, die beiden een belangrijke rol hebben gespeeld in de Sovjetgeschiedenis (zie kader p. 183). Buiten staat een heuse MiG-straaljager, terwijl je binnen persoonlijke bezittingen van de gebroeders aantreft.

► MIKOJAN-MUSEUM, 3MQ9+W4F, Alaverdi

Het **Hagpat-klooster** is wellicht net iets mooier dan het Sanahin-klooster. Het in de 10de eeuw gebouwde kleinnood torent evenals Sanahin hoog boven de oostelijke Debed-oever uit en je kunt in de verte nog het Sanahin-klooster zien liggen. De hoofdkerk is de Heilig Kruis-kerk, gebouwd in de 9de eeuw. De aangebouwde gavit stamt uit de 12de eeuw. Verder vind je op het kloosterterrein onder meer de 11de-eeuwse Moeder Gods-kerk en een 13de-eeuws bibliotheekgebouw. Er hangt een serene sfeer; helaas komen er wel veel toeristen.

Dat is niet het geval bij het **Achtala-klooster**, dat ruim 15 km noordelijker aan de westelijke oever van de Debed ligt. Dit klooster is vooral interessant vanwege de 13de-eeuwse hoofdkerk, die behalve fraaie reliëfs een serie unieke fresco's bevat, met onder meer afbeeldingen van Het Laatste Oordeel en de Maagd Maria. Ze worden beschouwd als de mooiste fresco's van Armenië. Aardig detail is dat de kerk oorspronkelijk als Georgisch-orthodoxe kerk is gebouwd en bepaalde details doen inderdaad Georgisch aan.

Op het terrein van het Hagpat-klooster vind je chatsjars en kun je genieten van weidse vergezichten.

TAVOESJ

De provincie Tavoesh ligt in het noordoosten van Armenië. Ze grenst in het noordelijkste puntje aan Georgië. De rest van de lange noordoostelijke buitengrens loopt langs het niet-toegankelijke Azerbeidzjan. Wel liggen binnen de Armeense grens twee Azerbeidzjaanse enclaves, **Barchoedarli** en **Joehari Askipar**, maar die staan sinds de oorlog rond Nagorno Karabach onder Armeense controle. Het Armeens-Azerbeidzjaanse grensgebied is wat moeilijker toegankelijk vanwege de minder goede wegen. Bovendien kunnen er nog landmijnen liggen in dit gebied, voornamelijk aan de nabije grens met Azerbeidzjan. Wel bevinden zich hier interessante kloosters. Gemakkelijker toegankelijk is het beboste alpenachtige landschap in het zuidwesten van de provincie.

Dilidzjan

Voorals het gebied rondom Dilidzjan is een populair gebied voor wandelaars en natuurliefhebbers. In de communistische tijd was dit bergplaatsje een populair kuuroord onder de Sovjetelite. Het was een verzamelplaats van schrijvers, componisten en andere kunstenaars uit de gehele Sovjet-Unie. Ze hadden speciale vakantiewoningen en eigen sanatoria waar ze de zomermaanden doorbrachten. Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie viel deze vaste cliëntèle weg en raakte Dilidzjan in verval. Inmiddels zijn de vakantiewoningen en sanatoria weer opgepoetst; ze zijn nu open voor iedereen. Dankzij dit luxe aanbod aan accommodatie en de mooie omgeving met historische bezienswaardigheden is het stadje uitgegroeid tot een van de aantrekkelijkste toeristische verblijfplaatsen in Armenië. De sfeer

Het sprookjesachtige Spendarjan-meer is gelegen in een glooiend niemandsland.

metaal smakende mineraalwater op verschillende temperaturen kunt proeven. Aan de rand van het stadje ligt de **Mineraalwaterfabriek Jermoek** waarvan de flessen mineraalwater overal in Armenië worden gedronken. Jermoek is een mooie plek om een aantal dagen te blijven. Je kunt in de omgeving prima wandelen en er is ook een kabelbaantje omhoog met prachtige vergezichten. In de winter kun je hier prima skiën. Het volledig vernieuwde skiresort is populair vanwege zijn moderne faciliteiten.

SJOENIK

Sjoenik, vroeger ook bekend als Zangezoer, is de zuidelijkst gelegen provincie van Armenië en ook de geïsoleerdste. Sjoenik is slechts met de 2344 m hoge Voratan-pas verbonden met de rest van het land. De weg die hier overheen ligt, loopt dankzij de grote hoogteverschillen al slingerend door Sjoenik naar het zuiden om bij Agarak de Iraanse grens te passeren. Onderweg kom je indrukwekkende bergketens tegen en zie je in diepe kloven kleine riviertjes stromen. Ook zie je zo nu en dan een bovengrondse pijpleiding lopen. Deze vervoert gas van Iran naar Jerevan.

Sisian en Zorats Karer

Je rijdt Sjoenik binnen nadat je op de **Vorotan-pas** een heidens aandoend reuzenmonument bent gepasseerd dat de poort tot Sjoenik voorstelt. Vervolgens kijk je uit over een glooiend niemandsland met aan je rechterhand het prachtig liggende **Spendarjan-meer**. De eerste grote plaats die je vervolgens tegenkomt, is het een paar kilometer van de hoofdweg af gelegen **Sisian**. De grootste bezienswaardigheid hier is de op een heuvel boven de

Het prehistorische sterrenkundig observatorium van Zorats Karer, ook wel het Armeense Stonehenge genoemd.

stad gelegen 6de-eeuwse **Sisavank-kerk**. Daarvoor ligt een indrukwekkende begraafplaats waar ook slachtoffers uit de oorlog rondom Nagorno Karabach, die hier niet zo ver vandaan heeft gewoed, begraven liggen. Ter herdenking van deze oorlog is iets verderop ook een groot **monument** neergezet. Het stadje heeft zelfs een **Historisch Museum**. Vooral de oude grafstenen en chatsjkars buiten zijn de moeite waard.

Tussen Sisian en de hoofdweg in zuidelijke richting vind je op een heuvelachtig terrein **Zorats Karer**. Dit is een verzameling van ruim 200 basalten en vaak met mos begroeide stenen, die soms een lengte hebben van 2 m en waarschijnlijk uit de prehistorie stammen. Volgens historici was dit Armeense Stonehenge ooit een sterrenkundig observatorium, maar het is waarschijnlijk minder oud dan een vergelijkbare verzameling stenen in Metsamor (zie p. 229).

> HISTORISCH MUSEUM VAN SISIAN, Adonts-straat 6a, Sisian, sisianmuseum.am

Goris en Khndzoresk

Ten noordoosten van Zorats Karer, aan de grens met Azerbeidzjan, ligt de meestal met sneeuw bedekte bergtop **Mets Ishkhanasar**, die 3584 m hoog is. Zo'n 10 km ten zuidoosten van deze berg ligt het aangename 19de-eeuwse stadje **Goris**. Hiervandaan loopt de belangrijkste doorgangsweg naar Nagorno Karabach en tijdens de oorlog om deze enclave zijn ook hier slachtoffers gevallen. Er hangt hier een gemoedelijke sfeer en het centrum kent opvallend veel grote, vrijstaande woningen. In het stadje is onder meer het